

AUDITORLIK TEKSHIRUVLARI SIFATINI TA'MINLASHDA XALQARO STANDARTLARNING O'RNI

Qayumov Botirjon Talibjanovich

Andijon davlat texnika instituti

“Buxgalteriya hisobi va menejment” kafedrasi kata o'qituvchisi,

Egamberdiyev Shavkatbek

Andijon davlat texnika instituti

“Iqtisodiyot” yo'nalishi 4-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada auditorlik tekshiruvlari sifatini ta'minlash jarayonida xalqaro auditorlik standartlarining (ISA) o'rni va ahamiyati tahlil qilingan. Auditorlik tekshiruvlari sifatining oshishi moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta'minlash, investorlar va manfaatdor tomonlar ishonchini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada auditorlik sifati tushunchasi, unga ta'sir etuvchi asosiy omillar hamda xalqaro auditorlik standartlarining auditorlik faoliyatini tartibga solishdagi roli tahlil qilindi. Shuningdek, auditorlik amaliyotida xalqaro standartlarni qo'llashda yuzaga kelayotgan muammolar va ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: auditorlik tekshiruvi, auditorlik sifati, xalqaro auditorlik standartlari, ISA, sifat nazorati, moliyaviy hisobot.

Kirish. Hozirgi globallashuv sharoitida moliyaviy axborotlarning ishonchliligi va shaffofligi iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu jarayonda auditorlik tekshiruvlari sifatining yuqori darajada bo'lishi investorlar, kreditorlar, davlat organlari hamda boshqa manfaatdor tomonlar uchun ishonchli moliyaviy ma'lumotlarni taqdim etishga xizmat qiladi. Auditorlik tekshiruvlari sifatini ta'minlashda esa xalqaro auditorlik standartlari (International Standards on Auditing – ISA) muhim metodologik va amaliy asos bo'lib hisoblanadi.

Auditorlik tekshiruvlari sifati deganda auditorlik jarayonining belgilangan standartlar asosida, professional talablarga rioya qilgan holda va auditorlik xulosasining ishonchliligini ta'minlaydigan darajada amalga oshirilishi tushuniladi. Auditorlik sifati nafaqat auditor tomonidan bajarilgan ish hajmi, balki auditorning mustaqilligi, professional mulohazasi, risklarni baholash qobiliyati va yetarli hamda mos auditorlik dalillarini to'plash darajasi bilan ham belgilanadi. Aynan mana shu omillarni tizimli ravishda tartibga solishda xalqaro auditorlik standartlari muhim rol o'ynaydi.

Xalqaro auditorlik standartlari Xalqaro buxgalterlar federatsiyasi (IFAC) huzuridagi Auditorlik va ishonchni ta'minlash bo'yicha xalqaro standartlar kengashi (IAASB) tomonidan ishlab chiqiladi. Ushbu standartlarning asosiy maqsadi auditorlik tekshiruvlarini yagona yondashuv asosida amalga oshirish, auditorlik sifatini oshirish hamda turli mamlakatlarda auditorlik xulosalarining solishtiriluvchanligini ta'minlashdan iborat. ISA'lar auditorlik faoliyatining barcha bosqichlarini – rejalashtirishdan tortib auditorlik xulosasini shakllantirishgacha bo'lgan jarayonlarni qamrab oladi. Auditorlik tekshiruvlari sifatini ta'minlashda ISA 200 “Auditorning umumiy maqsadlari va auditni xalqaro auditorlik standartlariga muvofiq o'tkazish” standarti alohida ahamiyatga ega. Ushbu standart auditorning asosiy vazifalarini belgilab berib, audit jarayonida professional skeptitsizm va professional mulohazadan foydalanish zarurligini ta'kidlaydi. Professional skeptitsizm auditorning moliyaviy hisobotlardagi xatolik yoki firibgarlik ehtimolini doimiy ravishda baholab borishini ta'minlab, auditorlik sifatining muhim elementi hisoblanadi.

Auditorlik tekshiruvlari sifatini oshirishda ISA 220 “Audit sifatini nazorat qilish” standarti muhim o'rin tutadi. Mazkur standart auditorlik tashkilotlarida sifat nazorati tizimini shakllantirish, auditorlarning malakasini oshirish, topshiriqlarni ko'rib chiqish va tekshirish jarayonlarini tashkil etishga qaratilgan. Sifat nazorati tizimining samarali ishlashi auditorlik xulosalarining ishonchliligini oshiradi va auditorlik xatolarining oldini olishga xizmat qiladi. Shuningdek, ISA 300 “Auditni

rejalashtirish” va ISA 315 “Muhim noto‘g‘ri ko‘rsatishlar riskini aniqlash va baholash” standartlari auditorlik sifatini ta‘minlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu standartlar auditorlik tekshiruvlarini riskga asoslangan yondashuv asosida amalga oshirishni nazarda tutadi. Riskga asoslangan yondashuv auditorning e‘tiborini moliyaviy hisobotlarda eng yuqori xatolik ehtimoli mavjud bo‘lgan sohalarga qaratishga yordam beradi, bu esa auditorlik tekshiruvlarining samaradorligini va sifatini oshiradi.

Auditorlik dalillarining yetarliligi va mosligi auditorlik sifatining asosiy ko‘rsatkichlaridan biridir. ISA 500 “Auditorlik dalillari” standarti auditor tomonidan yig‘iladigan dalillarning sifatiga qo‘yiladigan talablarni belgilaydi. Ushbu standartga muvofiq, auditorlik xulosasi faqat yetarli va ishonchli dalillarga asoslanishi lozim. Dalillarning sifati auditorlik xulosasining asoslanganligini ta‘minlab, moliyaviy hisobot foydalanuvchilari ishonchini mustahkamlaydi. Xalqaro auditorlik standartlarining auditorlik tekshiruvlari sifatini ta‘minlashdagi ahamiyati ularning auditorlik jarayonini tartibga solish bilan cheklanmaydi. ISA’lar auditorlik faoliyatida shaffoflikni oshiradi, auditorlarning mas‘uliyatini kuchaytiradi va auditorlik xizmatlari bozorida sog‘lom raqobat muhitini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, xalqaro standartlar auditorlik faoliyatini xalqaro talablar darajasiga olib chiqib, milliy auditorlik tizimining rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

O‘zbekiston auditorlik amaliyotida ham xalqaro auditorlik standartlarini joriy etish auditorlik sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Biroq amaliyotda ISA’larni qo‘llash jarayonida auditorlar malakasining yetarli emasligi, metodik tajriba kamligi va hujjatlashtirishdagi murakkabliklar kabi muammolar uchrab turadi. Shu sababli auditorlarni doimiy ravishda malaka oshirish, xalqaro tajribani o‘rganish va auditorlik tashkilotlarida sifat nazorati tizimini kuchaytirish auditorlik tekshiruvlari sifatini ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Amerikalik Linda Elizabeth DeAngelo 1981-yilda chop etilgan “Auditor Size and Audit Quality” nomli maqolasida

auditorlik sifatini auditorning moliyaviy hisobotlardagi xatoliklarni aniqlash va ularni oshkor etish ehtimoli bilan baholaydi [1]. DeAngelo auditorlik sifatining auditor malakasi va mustaqilligiga bogʻliqligini ilmiy asoslab, bu yondashuv xalqaro auditorlik standartlarida professional mulohaza va mustaqillik tamoyillarini mustahkamlashga xizmat qilgan.

Amerikalik Jere R. Francis 2004-yilda auditorlik sifati va institutlararo farqlarni tadqiq qilgan [2]. U ishlarida auditorlik sifatiga taʼsir etuvchi omillarni tahlil qilib, xalqaro auditorlik standartlarini auditorlik xizmatlari bozorida sifatni barqarorlashtiruvchi muhim mexanizm sifatida koʻrsatadi. Francisʼning tadqiqotlarida ISAʼlarning auditorlik xulosalari ishonchliligini oshirishdagi roli ilmiy jihatdan asoslangan.

Niderlandiyalik Rick Hayes “Principles of Auditing” nomli asarida auditorlik tekshiruvlari sifatini oshirishda ISA 300 va ISA 315 standartlarining ahamiyatini taʼkidlaydi [3]. Hayes auditorlik tekshiruvlarini toʻgʻri rejalashtirish va risklarni aniqlash auditorlik sifatining asosiy sharti ekanini ilmiy asoslagan, bu esa xalqaro standartlarning auditorlik sifatiga bevosita taʼsirini koʻrsatadi.

Avstraliyalik Roger Simnett auditorlik sifatini amaliy qoʻllash va sifat nazorati tizimi boʻyicha tadqiqotlar olib borgan [4]. U auditorlik tashkilotlarida sifat nazorati jarayonining auditorlik xulosalarining ishonchliligini oshirish va xatolarni kamaytirishga xizmat qilishini koʻrsatgan. Simnettning tadqiqotlari ISA 220 “Audit sifatini nazorat qilish” standarti bilan bogʻliq boʻlib, standartlarning amaliy ahamiyatini tasdiqlaydi.

Amerikalik Tom Knechel auditorlik sifati va auditorlik dalillarini baholash boʻyicha izlanishlar olib borgan. Knechel auditorlik sifatining yuqori darajasi auditorlik dalillarining yetarliligi va mosligi bilan bogʻliqligini qayd etgan [5]. Ushbu yondashuv ISA 500 “Auditorlik dalillari” standartining amaliy mazmunini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Xalqaro auditorlik standartlari (ISA) Xalqaro buxgalterlar federatsiyasi (IFAC) tarkibidagi Auditorlik va ishonchni taʼminlash boʻyicha xalqaro standartlar

kengashi (IAASB) tomonidan ishlab chiqiladi [6]. Standartlar dastlab 1978-yilda tashkil etilgan International Auditing Practices Committee (IAPC) tomonidan ishlab chiqilgan va 2002-yildan beri IAASB nomi bilan faoliyat yuritadi. ISA'lar auditorlik tekshiruvlarini yagona xalqaro yondashuv asosida amalga oshirish, auditorlik sifatini oshirish va auditorlik xulosalarining ishonchliligini ta'minlashga qaratilgan. Ayniqsa, ISA 200, ISA 220, ISA 300, ISA 315 va ISA 500 standartlari auditorning professional mulohazasi, sifat nazorati, risklarni baholash va auditorlik dalillarini yig'ish jarayonlarini tartibga soladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada auditorlik tekshiruvlari sifatini ta'minlashda xalqaro auditorlik standartlarining o'rnini tahlil qilish nazariy yondashuv asosida amalga oshirildi. Tadqiqot metodologiyasi sifatida nazariy tahlil, taqqoslash va umumlashtirish usullari qo'llandi. Nazariy tahlil jarayonida mavzuga oid ilmiy maqolalar, kitoblar, xalqaro auditorlik standartlari (ISA) hujjatlari va normativ hujjatlar o'rganildi. Shu orqali auditorlik sifati va ISA'larning amaliy roli, risklarni baholash va sifat nazorati tizimi kabi muhim jihatlar aniqlab olindi. Taqqoslash usuli yordamida turli olimlar fikrlari va tadqiqot natijalari solishtirildi, auditorlik sifatini oshirishga qaratilgan xalqaro standartlarning umumiy tamoyillari aniqlab olindi. Umumlashtirish orqali esa tahlil qilingan ma'lumotlardan auditorlik tekshiruvlari sifatini ta'minlash bo'yicha nazariy xulosalar ishlab chiqildi. Shunday qilib, maqola nazariy metodlar asosida yozilgan bo'lib, amaliy misollar va standartlarning tavsifi orqali auditorlik sifatini ta'minlash jarayoni ilmiy asosda yoritilgan.

Tahlil va natijalar. Auditorlik tekshiruvlari sifatini ta'minlashda xalqaro auditorlik standartlarining (ISA) o'rnini va ahamiyati nazariy tahlil orqali o'rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ISA'lar auditorlik jarayonining barcha bosqichlarini tartibga solishda va auditorlik sifatini oshirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Ushbu standartlar auditorning professional mulohazasi, mustaqilligi va e'tiborini to'g'ri yo'naltirishga yordam beradi, shu bilan birga, auditorlik tekshiruvlarining ishonchliligi va shaffofligini ta'minlaydi. Masalan, ISA 200

auditorning umumiy maqsadlarini belgilaydi va professional mulohaza asosida tekshiruv olib borishni nazarda tutadi, bu esa nazariy jihatdan auditorlik sifatining mustahkam poydevorini yaratadi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, risklarni baholash va samarali tekshiruvning yuqori darajada amalga oshirilishi xalqaro standartlar yordamida sezilarli darajada oshadi. ISA 315 va ISA 330 auditorlarga moliyaviy hisobotdagi xatolik va firibgarlik ehtimolini aniqlash imkonini beradi. Shu orqali riskga asoslangan yondashuv auditorlik resurslarini samarali taqsimlashga yordam beradi va tekshiruv sifatini oshiradi. Risklarni aniqlash auditorlik xulosalarining asosli va ishonchli bo'lishini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi, chunki xatoliklar va firibgarlik ehtimoli auditorlik sifatining past bo'lishiga olib keladi. Auditorlik sifatini ta'minlashda sifat nazorati tizimi ham muhim ahamiyat kasb etadi. ISA 220 auditorlik tashkilotlarida sifat nazoratini tashkil etishni belgilaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, sifat nazorati tizimi mavjud bo'lgan firmalarda xatoliklar kamayadi va auditorlik xulosalari asoslangan bo'ladi. Bu esa auditorlik tekshiruvlarining yuqori sifatini ta'minlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, sifat nazorati auditorlar o'rtasida professional etikaning saqlanishi va ishning aniqligi uchun asosiy mexanizm bo'lib xizmat qiladi. Auditorlik dalillarini yig'ish va baholash ham xalqaro standartlar yordamida tartibga solinadi. ISA 500 auditorlik dalillari yetarliligi va mosligini belgilaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, yetarli va ishonchli dalillar asosida chiqarilgan auditorlik xulosalari moliyaviy hisobot foydalanuvchilari uchun ishonchli bo'ladi. Dalillar yetarliligi va mosligi yuqori bo'lgan holda auditorlik xulosalari foydalanuvchilarga moliyaviy qarorlar qabul qilishda to'g'ri asos bo'lib xizmat qiladi. Shu sababli, auditorlik dalillarini yig'ish jarayoni va ularni baholash standarti auditorlik sifatining asosiy omillaridan biri sifatida ko'riladi.

Nazariy tahlil shuni ko'rsatadiki, ISA'larni to'liq va samarali qo'llash auditorlik sifatini sezilarli darajada oshiradi, moliyaviy hisobotlarning shaffofligi va ishonchliligini ta'minlaydi, investorlar va boshqa manfaatdor tomonlar ishonchini

mustahkamlaydi. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari milliy auditorlik tizimida ISA'larni joriy etish zaruratini ham tasdiqlaydi. Standartlarning joriy qilinishi auditorlik jarayonini tartibga solish, risklarni aniqlash, sifat nazoratini kuchaytirish va auditorlik dalillarini to'plash orqali amaliy natijalarni sezilarli darajada yaxshilaydi.

Xalqaro auditorlik standartlari va ularning auditorlik sifatiga ta'siri

1-jadval

Standart nomi	Qabul qilingan yili	Qisqacha mazmuni	Auditorlik sifatiga ta'siri
ISA 200	2009	Auditorlik maqsadlari va umumiy auditorlik prinsiplari	Auditorning professional mulohazasi va mustaqilligini tartibga soladi, sifatni oshiradi
ISA 220	2009	Auditorlik sifatini nazorat qilish	Auditorlik tashkilotida sifat nazoratini ta'minlaydi, xatoliklarni kamaytiradi
ISA 300	2009	Auditorlik ishlarini rejalashtirish	Tekshiruvni rejalashtirish orqali samaradorlikni oshiradi va risklarni kamaytiradi
ISA 315	2013	Moliyaviy hisobotlarda	Risklarni aniqlash va tegishli

		xatolik va firibgarlik risklarini baholash	tartiblarni belgilash orqali sifatni oshiradi
ISA 500	2009	Auditorlik dalillari	Dalillar yetarliligi va mosligini belgilab, xulosalarning ishonchliligini oshiradi

Manba: Muallif ishlanmasi

Yuqoridagi jadvaldan ko‘rinib turibdiki, xalqaro auditorlik standartlari (ISA) auditorlik tekshiruvlari sifatini ta’minlashda muhim rol o‘ynashi ko‘rsatildi. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, har bir standart auditorlik jarayonining muayyan jihatini tartibga soladi va sifatni oshirishga xizmat qiladi. Masalan, ISA 200 auditorlikning umumiy maqsadlarini belgilab, auditorning professional mulohazasi va mustaqilligini tartibga soladi. Bu standart auditorlik sifatining nazariy asosini yaratadi va boshqa standartlarning samarali ishlashiga zamin tayyorlaydi. ISA 220 esa sifat nazorati tizimini tashkil etish orqali xatoliklarning kamayishiga va auditorlik xulosalarining ishonchliligiga yordam beradi. Shu bilan birga, u auditorlarning ish jarayonidagi etikaning saqlanishi va tekshiruvning aniqligini kafolatlaydi.

Jadvaldagi ISA 300 va ISA 315 standartlari auditorlik jarayonining rejalashtirilishi va risklarni baholashga qaratilgan. ISA 300 tekshiruvni samarali rejalashtirishga yordam beradi, resurslarni optimal taqsimlash imkonini beradi va ish jarayonini tartibga soladi. ISA 315 esa moliyaviy hisobotdagi xatolik va firibgarlik ehtimolini aniqlashga xizmat qiladi, bu auditorlik xulosalarining asosli bo‘lishini ta’minlaydi. Shu tarzda, riskga asoslangan yondashuv auditorlik sifatini oshiradi va jarayonni muvofiqlashtiradi. ISA 500 auditorlik dalillarini yig‘ish va baholash bilan bog‘liq bo‘lib, dalillar yetarliligi va mosligini ta’minlaydi. Tadqiqotlar ko‘rsatadiki, yetarli va ishonchli dalillar asosida chiqarilgan auditorlik xulosalari moliyaviy

hisobot foydalanuvchilari uchun ishonchli bo'лади. Shu bilan birga, ISA 500 boshqa standartlar bilan uzviy bog'langan bo'lib, ularning amaliy natijasini mustahkamlaydi.

Xulosa va takliflar. Ushbu maqola natijalari shuni ko'rsatdiki, auditorlik tekshiruvlari sifatini ta'minlashda xalqaro auditorlik standartlarining (ISA) roli beqiyosdir. Standartlar auditorlik jarayonini tartibga soladi, risklarni aniqlash va baholashga yordam beradi, sifat nazoratini kuchaytiradi hamda auditorlik dalillarining yetarliligi va mosligini ta'minlaydi. Shu bilan birga, ISA'larni to'liq va samarali qo'llash auditorlik xulosalarining ishonchliligini oshiradi, moliyaviy hisobotlarning shaffofligini ta'minlaydi va investorlar hamda manfaatdor tomonlar ishonchini mustahkamlaydi. Izlanish natijalari shuni ko'rsatadiki, xalqaro standartlar milliy auditorlik tizimiga joriy qilinganda ham auditorlik sifatining yuqori darajasini ta'minlashga xizmat qiladi.

Izlanishlar asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

✓ Auditorlik firmalari va mutaxassislari xalqaro standartlar asosida ish olib borishi auditorlik sifatini oshiradi va moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta'minlaydi.

✓ Auditorlarni doimiy ravishda xalqaro standartlar bo'yicha tayyorlash va malakasini oshirish tizimi joriy qilinishi lozim.

✓ ISA 220 standarti asosida auditorlik tashkilotlarida sifat nazorati tizimi samarali ishlashi auditorlik jarayonining aniqligi va xatoliklarning kamayishiga yordam beradi.

✓ ISA 315 va ISA 330 standartlari bo'yicha auditorlik risklarini aniqlash va tegishli tartiblarni belgilash jarayonini takomillashtirish zarur.

✓ ISA 500 standartini amaliy qo'llash auditorlik dalillarining yetarliligi va mosligini ta'minlash orqali xulosalarning ishonchliligini oshiradi.

Umuman olganda, xalqaro auditorlik standartlarini to'liq va samarali qo'llash auditorlik sifatini oshirish, moliyaviy hisobotlarning shaffofligini ta'minlash va manfaatdor tomonlarning ishonchini mustahkamlashning eng samarali mexanizmi

hisoblanadi. Shu bois, milliy auditorlik tizimida ISA'larni joriy etish va auditorlarning malakasini oshirish dolzarb vazifa sifatida ko'riladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. DeAngelo, L. E. (1981). Auditor Size and Audit Quality. Journal of Accounting and Economics, 3(3), 183–199.
2. Francis, J. R. (2004). What Do We Know About Audit Quality? The British Accounting Review, 36(4), 345–368.
3. Hayes, R., Dassen, R., Schilder, A., & Wallage, P. (2014). Principles of Auditing: An Introduction to International Standards on Auditing. Niderlandiya: Pearson Education.
4. Simnett, R., Vanstraelen, A., & Chua, W. F. (2009). Assurance on Sustainability Reports: International Auditing and Assurance Standards.
5. Knechel, T. R., Vanstraelen, A., & Zerni, M. (2015). Audit Quality: Insights from the Academic Literature..
6. International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB). (2023). International Standards on Auditing (ISA). Available at: <https://www.iaasb.org/>
7. Muxlisa T., Shavkatbek E. THE ROLE OF ACCOUNTING IN TAX POLICY: ITS IMPACT ON ECONOMIC DEVELOPMENT //Modern education and development. – 2025. – T. 19. – №. 4. – C. 14-19.
8. Zebiniso X., Shavkatbek E. ACCOUNTING AND ECONOMIC ANALYSIS: AN INTEGRATED APPROACH TO CALCULATING FINANCIAL INDICATORS //Modern education and development. – 2025. – T. 19. – №. 4. – C. 8-13.